

การศึกษาเรื่องตามเสด็จไทรโยคในฐานะ “เยอแนลนวัตกรรม”

วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์¹

(วันที่รับ: 15 พ.ค. 2567; วันที่แก้ไขเสร็จ: 8 ส.ค. 2567; วันที่ตอบรับ: 9 ส.ค. 2567)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องตามเสด็จไทรโยค พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ในฐานะ “เยอแนลนวัตกรรม” หรือบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่มีความแปลกใหม่ โดยใช้การอ่านละเอียด (close reading) และนำเสนอผลการวิจัยโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) จากการศึกษาพบว่า ความเป็น “เยอแนลนวัตกรรม” ของพระราชนิพนธ์เรื่องตามเสด็จไทรโยคนั้น เห็นได้จากการใช้ผู้เล่าเรื่อง (narrator) ผู้หญิง ถือเป็นการปรับเปลี่ยนขนบวรรณคดีนิราศแต่เดิมที่ผู้แต่งและผู้เล่าเรื่องเป็นผู้ชาย นอกจากนี้ผู้แต่งยังล้อเลียนเสียดสีขนบวรรณคดีนิราศทำให้เกิดลักษณะ “นอกขนบ” และนำเสนอเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางจริง โดยระบุ “วันที่” เป็นรายวันตามลำดับอย่างชัดเจน ลักษณะบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่แตกต่างไปจากเดิมเช่นนี้ สะท้อนความพยายามของผู้แต่งที่ต้องการนำเสนอสิ่งใหม่เพื่อท้าทายรสนิยมของผู้อ่านร่วมสมัยโดยเฉพาะสตรีชาววัง ให้คลายความสนใจจากนิราศแบบเดิมที่เน้นการพรรณนาอารมณ์ รวมถึงนิทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีโครงเรื่องซ้ำ ๆ มาสนใจบันทึกที่ให้สาระความรู้แทน

คำสำคัญ: เยอแนล; นวัตกรรม; นิราศ; บันทึกการเดินทาง; ไทรโยค

¹ นักวิจัย สถาบันเสริมศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อีเมล: wanwivat@tu.ac.th

A Study on Tarm Sadet Sai Yok as an Innovative Verse Journal

Wanwivat Ruttanalum²

(Received: May 15, 2024; Revised: August 8, 2024; Accepted: August 9, 2024)

Abstract

This article investigates Tam Sadet Sai Yok (escorting the royal excursion to Sai Yok), a literary work by King Chulalongkorn (Rama V) of Thailand, as an “innovative verse journal” through close reading and descriptive analysis. The study reveals that the innovativeness of this verse journal Tam Sadet Sai Yok, is characterized by its use of a female narrator, which transforms the traditional narration of verse journals where authors and narrators are males. Furthermore, the author also mocked and satirized the norms of verse journaling, resulting in “non-traditional” verse journal writing and an informative presentation of the journeys by indicating the “date” chronologically. This unique way of verse journaling demonstrates the author’s attempt to present innovative things to challenge the taste of contemporary readers, especially royal women. More specifically, their attention to traditional verse journals primarily focused on sentimental descriptions and melodramas with repetitive plots was shifted toward informative journals.

Keywords: Journal; Innovation; Nirat; Travel Journal; Sai Yok

² Researcher, ICEHR Thammasat University

E-mail: wanwivat@tu.ac.th

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำว่า “เยอแนล” เป็นคำที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทับศัพท์มาจากคำว่า journal ซึ่งในยุคนั้นใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า diary หรือ บันทึกประจำวัน อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงใช้คำว่า “เยอแนล” บ่อยครั้งที่สุด พระราชนิพนธ์ประเภท “เยอแนล” ของพระองค์เกือบทั้งหมดล้วนมีลักษณะเป็นร้อยแก้วบันทึกการเดินทางรายวัน (ซึ่งมิใช่บันทึกการเดินทางที่เป็นพระราชหัตถเลขาและมีใช้บันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นในฐานะเอกสารราชการ)³ ได้แก่ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี (พ.ศ. 2419) พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พ.ศ. 2420) ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยาเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2421 ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมะลายู รัตนโกสินทรศก 109 (พ.ศ. 2433) ระยะเวลาเที่ยวชวากว่าสองเดือน (พ.ศ. 2439) และพระราชนิพนธ์จดหมายรายวันเมื่อเสด็จประพาสชวาคั้งหลัง (พ.ศ. 2444)

ทบทวนวรรณกรรม

ตัวบท “เยอแนล” ข้างต้นเคยมีผู้ศึกษามาแล้ว เช่น บทความเรื่อง “การบันทึกภาพเขียนด้วยถ้อยคำภาษาในงานพระราชนิพนธ์ระยะเวลาเสด็จประพาสไทรโยค” ของ อารดา กิระนันท์ (2542) ศึกษาลีลาภาษาร้อยแก้วในพระราชนิพนธ์ดังกล่าว อันแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการใช้ภาษาถ่ายทอดสิ่งที่ทรงพบเห็นระหว่างการเดินทางได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน วิทยานิพนธ์เรื่องจดหมายเหตุรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดียุคแรกของไทย ของ สรตี ใจสะอาด (2542) ศึกษาพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุระยะเวลา 4 เรื่อง โดยใช้กรอบความคิดของงานประเภทสารคดีมาศึกษาตัวบทเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระราชนิพนธ์เหล่านั้นเป็นต้นเค้าการเขียนสารคดีในยุคต่อมา วิทยานิพนธ์เรื่องคุณค่าของพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ อาทิตยา พงศ์ไพบูลย์ (2547) ศึกษาพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางรายวันร้อยแก้วในประเทศทั้งหมด 13 เรื่อง โดยมองว่างานพระราชนิพนธ์กลุ่มนี้เป็น “บันทึกประจำวัน” การให้นิยามและกำหนดลักษณะของ “บันทึกประจำวัน” ในงานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับรูปแบบและเนื้อหาของเรื่องที่บันทึก โดยมองข้ามประเด็นเรื่องการเดินทางอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดงานกลุ่มนี้ วิทยานิพนธ์เรื่อง “เยอแนล”: ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดีของ วรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (2563) ศึกษาวรรณกรรมร้อยแก้วบันทึกการเดินทางที่นำเสนอเนื้อหาตามลำดับวันที่และเวลา เป็นงานที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของปัจเจกบุคคลโดยมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในบันทึกแก่ผู้อ่านทั่วไป จึงไม่รวมจดหมายซึ่งระบุผู้รับไว้ชัดเจนและไม่รวมบันทึกของทางราชการซึ่งจำกัดผู้อ่านในบรรดาตัวบทที่ศึกษามีพระราชนิพนธ์ “เยอแนล” ของรัชกาลที่ 5 จำนวน 6 เรื่อง วิทยานิพนธ์เรื่องพระราช

³ อ่านเพิ่มเติมใน “เยอแนล”: ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี” วิทยานิพนธ์ดุสิต บัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2563 ของ วรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์

นิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2419-2452): วรรณคดีกับโลกสันนิบาต ของ พรพรรณราย ชาญศิริ (พ.ศ. 2563) ศึกษาบันทึกการเดินทางของรัชกาลที่ 5 ทั้งกลุ่มที่เป็นจดหมายเหตุและจดหมายเพื่อแสดงให้เห็นภาวะโลกสันนิบาตในสังคมไทยช่วงปรับประเทศให้ทันสมัย ภาวะดังกล่าวได้แก่ การปะทะกันของความคิดความเชื่อและภูมิปัญญาระหว่างราชสำนักกับท้องถิ่นสยาม ราชสำนักกับตะวันออก และราชสำนักกับตะวันตก

รายชื่องานวิจัยและประเด็นศึกษาที่หลากหลายข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระราชนิพนธ์ “เยอแนล” ของรัชกาลที่ 5 เกือบทั้งหมดเคยมีผู้ศึกษามาแล้ว ที่ใช้ว่า “เกือบทั้งหมด” เพราะยังมีพระราชนิพนธ์ “เยอแนล” อีกเรื่องหนึ่งที่ไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มร่วมกับเรื่องอื่น ๆ ได้ เนื่องจากมีลักษณะพิเศษเป็น “เยอแนลร้อยกรอง” เพียงเรื่องเดียวของรัชกาลที่ 5 นั่นคือเรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค**

จุดประสงค์ ขอบเขตการวิจัย และกรอบแนวคิด

บทความวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2431 ในฐานะ “เยอแนลนวัตกรรม” หรือบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่มีความแปลกใหม่ โดยใช้การอ่านละเอียด (close reading) และนำเสนอผลการวิจัยโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis)

สมมติฐานการวิจัย

เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “นวัตกรรม” ที่พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ออนไลน์) ระบุว่าหมายถึง “การกระทำหรือสิ่งๆ ที่ทำขึ้นใหม่หรือแตกต่างจากเดิมซึ่งอาจจะเป็นความคิด วิธีการ หรืออุปกรณ์ เป็นต้น. (ป. นวัตกรรม + ส. กรรม; อ. innovation).” งานวิจัยนี้จึงมีสมมติฐานว่า ความเป็น “เยอแนลนวัตกรรม” ของพระราชนิพนธ์เรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค** คือการใช้ผู้เล่าเรื่อง (narrator) ผู้หญิงถือเป็นการปรับเปลี่ยนขนบวรรณคดีนิราศที่มีมาแต่เดิมซึ่งผู้แต่งและผู้เล่าเรื่องเป็นผู้ชาย มีการล้อเลียนเสียดสีขนบวรรณคดีนิราศทำให้เกิดลักษณะ “นอกขนบ” และการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นบันทึกการเดินทางจริงโดยระบุ “วันที่” เป็นรายวันตามลำดับอย่างชัดเจน ลักษณะของบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่แตกต่างไปจากเดิมเช่นนี้ สะท้อนความพยายามของผู้แต่งที่ต้องการนำเสนอสิ่งใหม่เพื่อท้าทายสนิยมของผู้อ่านร่วมสมัย โดยเฉพาะสตรีชาววัง ให้คลายความสนใจจากนิราศที่เน้นการพรรณนาอารมณ์แบบเดิม รวมถึงนิทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีโครงเรื่องซ้ำ ๆ มาสนใจเรื่องที่ให้สาระความรู้แทน

ภูมิหลังของเรื่องตามเสด็จไทรโยค

เมืองไทรโยคในเขตจังหวัดกาญจนบุรีปัจจุบัน เคยเป็นสถานที่ที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสบ่อยที่สุดแห่งหนึ่ง ดังปรากฏหลักฐานในพระนิพนธ์คำนำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ในหนังสือ**พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค** (ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2520) ความว่า

...ในรัชกาลที่ 5 ได้เคยเสด็จพระราชดำเนินในแคว้นน้อยนี้ 4 คราว คือคราวที่ 1 เมื่อปีระกาเบญจศก จุลศักราช 1235...ค้นจดหมายเหตุไม่พบ อยู่ในราวเดือนกุมภาพันธ์...คราวที่ 2 คือในปีฉลูพศก จุลศักราช 1239 ที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้ (หมายถึงพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค- ผู้วิจัย)...คราวที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อปีชวดสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช 1250 ออกจากกรุงเทพฯ วันอาทิตย์ที่ 6 เดือนมกราคม แล้วเสด็จมาประทับแรมอยู่เมืองราชบุรีจนวันศุกร์ที่ 8 เดือนกุมภาพันธ์ เสด็จกลับกรุงเทพฯ รวมวันประทับแรม 33 ราตรี ระยะทางที่เสด็จอย่างเดียวกันกับคราวที่ 2 เว้นแต่ตำบลที่ประทับแรมเปลี่ยนแปลงไปจากคราวก่อนบ้าง. เสด็จคราวนี้มีจดหมายเหตุระยะทางโดยสังเขป ลงในราชกิจจานุเบกษาปีชวดสัมฤทธิ์ศกนั้น...คราวที่ 4 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อปีระกาเอกศก จุลศักราช 1271 รัตนโกสินทรศก 128...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504, คำชี้แจง)

ในการเสด็จประพาสคราวที่ 3 (พ.ศ. 2431) ซึ่งเป็นครั้งที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องตามเสด็จไทรโยค นั้น ยังมี “จดหมายเหตุระยะทางโดยสังเขป” ที่ลงพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษา เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ต่อมาจึงรวมพิมพ์โดยขุนโสภณอักษรกิจ ใช้ชื่อว่า **เสด็จประพาสไทรโยค พระพุทธศักราช 2431** เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ.2463 แปลว่าการเสด็จประพาสในครั้งนั้นมีหลักฐานที่สามารถใช้สอบทานกันได้ 2 ฉบับ

วันที่และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏใน**ตามเสด็จไทรโยค** เมื่อนำไปตรวจเทียบกับจดหมายเหตุระยะทางโดยสังเขปของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์แล้ว พบว่าวันที่ตรงกัน เหตุการณ์ส่วนใหญ่ตรงกัน อาจมีการลำดับผิดกันบ้าง ข้อมูลคลาดเคลื่อนกันบ้าง ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ จดหมายเหตุระยะทางสังเขปเป็นร้อยแก้วที่จดอย่างย่อ ส่วนพระราชนิพนธ์**ตามเสด็จไทรโยค**นั้นเป็นร้อยกรองที่มีรายละเอียดมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...เสด็จแต่พลับพลาไปตามทางตัดใหม่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ระยะทาง 70 เส้น ถึงตำบลเนินชาก ประพาสป่ามะขามป้อม (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) อันมีอยู่ในตำบลนั้นจนเวลาค่ำเสด็จกลับประทับแรมที่พลับพลาไกลอนโดอีกคืน 1

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์, 2463, น. 23)

ไปถึงที่มะขามป้อมล้อมเป็นหมู	มีแคร่ปูเสื่อสาดสาดส้าน
ลงจากวอจากรถไม่ถนัดนาน	ตีสัตถานเข้าไปใต้ต้นพลัน
เขาเอาหวายรายผูกทุกกิ่งก้าน	จะต้องการเก็บเมื่อไรได้ชักสั้น

เข้าช่วยกันยื้อยุดจุดพัลวัน

ลูกหล่นชิงกันเก็บออกหลาน

...

ที่กิ่งใหญ่เหนียวไม่ไหวกลายเป็นโหน

ต้องให้โหล่นนายจ๋ามาช่วยสั้น

สักหกต้นได้อยู่ที่มีตรงนั้น

แต่ลูกไม่เท่ากันกับกลางทาง

ที่ได้เห็นดูเหมือนเป็นสามขนาด

จนรสชาติเล่าก็ไกลกันคนละอย่าง

ลูกใหญ่เปรี้ยวเคี้ยวอร่อยฝาดถอยจาง

แต่เบาบางไม่มีใครมีที่หมูนี้

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 82)

เห็นได้ว่าในจดหมายเหตุระยะทางสังเขประบุเพียง “ประพาศป่ามะขามป้อม” แต่ในพระราชนิพนธ์นั้นให้รายละเอียดว่าที่ต้นมะขามป้อมนั้น เจ้าพนักงานผูกหวายไว้ตามกิ่งให้ผู้ที่ต้องการเก็บไปขายเพื่อให้ลูกมะขามป้อมหล่นลงมา ทั้งกล่าวถึงขนาดของมะขามป้อมที่พบและรสชาติที่แตกต่างกันด้วย

แม้จดหมายเหตุระยะทางสังเขปจะมีรายละเอียดน้อยกว่า แต่มีความเป็นไปได้อย่างมากว่าการพระราชนิพนธ์เรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค** รัชกาลที่ 5 ทรงได้อาศัยข้อมูลจากจดหมายเหตุดังกล่าว ในการสอบเทียบเพื่อเรียบเรียงและขีดเกล้าตัวบท เนื่องจากการเดินทางไปไทรโยคในครั้งนั้นใช้เวลา 34 วัน (33 คืน) แต่ในพระราชนิพนธ์ระบุว่า “สองเดือนกับเศษได้ หนึ่งวัน” หมายความว่ารัชกาลที่ 5 ทรงขีดเกล้าตัวบท**ตามเสด็จไทรโยค**เสร็จหลังจากเดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วประมาณ 1 เดือน สันนิษฐานว่าทรงใช้จดหมายเหตุระยะทางสังเขปของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์เป็นตัวบทสอบทาน เพราะจดหมายเหตุดังกล่าวจะถูกส่งมาตีพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพื่อแจ้งข่าวการเสด็จประพาสให้ประชาชนทราบเป็นระยะ ด้วยเหตุนี้ข้อความในจดหมายเหตุจึงได้รับการตีพิมพ์ขึ้นก่อน ดังนั้นเมื่อการเสด็จประพาสสิ้นสุดลงแล้วข้อความในจดหมายเหตุที่ตีพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษา จึงถูกนำมาใช้เป็นข้อมูลในการพระราชนิพนธ์ด้วย ดังเห็นได้จากข้อความบันทึกวันสุดท้ายใน**ตามเสด็จไทรโยค** กล่าวถึงรายชื่อสิ่งของต่าง ๆ ที่ผู้ตามเสด็จนำลงมาเป็นของฝากหรือจำหน่าย รายการสิ่งของเหล่านี้ตรงกับที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุระยะทางสังเขปเมื่อวันอังคาร เดือนยี่ แรม 13 ค่ำ ซึ่งเป็นวันที่ 24 ของการเดินทาง มิได้กล่าวไว้ในบันทึกวันสุดท้ายดังที่ปรากฏใน**ตามเสด็จไทรโยค** แสดงว่ารายการสิ่งของเหล่านั้นต้องเป็นส่วนที่ทรงเติมเข้ามาภายหลังในช่วงที่ขีดเกล้าพระราชนิพนธ์ดังกล่าว

ผลการศึกษา: ว่าด้วยความเป็น “เยอแนลนวัตกรรม”

คำนำพระราชนิพนธ์ที่ปรากฏต้นเรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค**มิได้มีตั้งแต่แรกเริ่ม เพราะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ แล้ว ดังจะเห็นได้ว่า “วันที่” ที่ทรงระบุไว้ท้ายคำนำตรงกับ “วันที่” ของบันทึกการเดินทางวันสุดท้าย นั่นคือวันศุกร์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 ตรงกับวันศุกร์ที่ 8 กุมภาพันธ์ จุลศักราช 1250 (พ.ศ. 2431) ในคำนำพระราชนิพนธ์แสดงความมุ่งหมายของผู้แต่งที่มีต่อดัชนีอย่างชัดเจน ดังความว่า

๑ ขอแสดงความคิดประดิษฐ์สาร

ซึ่งเปลี่ยนแปลงแยกอย่างต่างอาการ

ที่เคยอ่านเคยเห็นเปนแบบมา

ก็เพราะความขัดข้องจึงต้องเยื้อง

แต่งเป็นเรื่องเยอนัลผันพลิกท่า

ด้วยนิราสเบื้องโบราณท่านรจนา

สอดส่องหาศัพท์เสนาะล้วนเพราะพริ้ง

ทั้งโอศุครวญหวนให้พิไรรำ

เลือกถ้อยคำคมสันสนันยัง

ทั้งชดช้อยทางช้อนเชิงวอนวิง

ไม่ละทิ้งทอดไว้ให้ล้อเลียน

ครั้นจะทำเทียบบ้างเหมือนอย่างนั้น

ตัวของฉันพึงจะริตติแต่งเขียน

คำลึกล้ำเหลือลำบากสุดพากเพียร

ว่าให้เพี้ยนผิดความตามที่มี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34)

ตัวบทที่ยกมาข้างต้น เห็นได้ว่าแม้ผู้แต่งจะนำเสนอเนื้อหาโดยใช้กลอนนิราศ กระนั้นตามเสด็จไทรโยคก็จะ “มิใช่” นิราศแบบที่เคยแต่งกันมาแต่ก่อน เนื่องจากมีการ “ผันพลิกท่า” หรือเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการเสียใหม่ โดยตั้งใจให้เป็น “เยอนัล” (เยอนล) หรือบันทึกการเดินทางรายวัน ทั้งนี้ผู้แต่งมิได้ “ละทิ้ง” โวหารของวรรณคดีนิราศ “เบื้องโบราณ” แต่จะเก็บไว้กล่าวถึงอย่าง “ล้อเลียน” เท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงเกิดความแปลกใหม่ขึ้นในเรื่องตามเสด็จไทรโยคและทำให้ตัวบทมีความเป็น “เยอนลนวนวัตกรรม” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การปรับเปลี่ยนขนบวรรณคดีนิราศ: สมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็น “ผู้หญิง”

วรรณคดีประเภทนิราศที่แต่งกันมาแต่ก่อน ผู้แต่ง (author) มักเป็นผู้ชาย ส่วนผู้เล่าเรื่อง (narrator) ที่ผู้แต่งเลือกใช้ก็มักเป็นตัวละครชายในวรรณคดี เช่น นิราศอิเหนา แต่ในเรื่องตามเสด็จไทรโยคนี้ แม้ว่าผู้แต่งจะเป็นผู้ชาย กระนั้นรัชกาลที่ 5 ก็ทรงสมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็น “ผู้หญิง” กล่าวคือ สมมติให้เป็นข้าราชการฝ่ายในที่ได้ติดตามไปในกระบวนเสด็จประพาสไทรโยคและจดบันทึกการเดินทางในแต่ละวันไว้ของตนไว้ ดังปรากฏข้อความในคำนำว่า

ครั้นจะลงคงตำราไม่ว่าย้าย

ก็นึกกายออกอกุทัจแสนบัดสี

โดยทำไปไหนจะถึงเทียบทวี

อย่างสตรีนี้สำนวนควรตรงตรง

อนึ่งฉันไม่ชำนาญการกลอนกาพย์

ทั้งเลวหยาบยุ่งใหญ่มักไหลหลง

กลัวศัพท์ผิดติดกลอนในว่าไม่ลง

ด้วยพะวงอยู่ไม่วายเสียตายความ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34)

ข้อความข้างต้น ผู้เล่าเรื่องกล่าวว่า ตนเป็นสตรีจะให้แต่งนิราศที่มีการครวญถึงสตรีด้วยกัน ก็รู้สึกว่ “บัดสี” อีกประการหนึ่งตนมิได้มีความชำนาญในการแต่งกาพย์กลอนเช่นกวีชาย เกรงว่าจะใช้คำผิดหรือหา

คำสัมผัสกันไม่ได้ หากต้องกังวลอยู่กับการคิดศัพท์แสง ก็อาจทำให้เสียเนื้อความที่ตั้งใจจะสื่อ ดังนั้นจึงจะแต่งเรื่องนี้ด้วยสำนวนตรงไปตรงมาอย่างผู้ที่เพิ่งหัดแต่งกลอนใหม่ ๆ และไม่มีการครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามขนบนิราศ แต่จะเน้นที่บันทึกการเดินทางตามความเป็นจริง

การสมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็นผู้หญิงดังกล่าวข้างต้น มีความสัมพันธ์กับพระราชนิพนธ์กลอนไดอริซิมทราบ เนื่องจากเป็นวรรณคดีที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นมาก่อนและทรงเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้หญิงด้วยเช่นกัน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2511, อธิบาย) ทรงอธิบายมูลเหตุของการพระราชนิพนธ์เรื่องกลอนไดอริซิมทราบ ไว้ว่า

...เกิดแต่ทรงเปื้อนนายหนังสือชนิด 1 ซึ่งเจ้านายเรียกกันว่าอย่าง ‘ซิมทราบ’ คือผู้แต่งไม่รู้จักถ้อยจกคำ ไม่รู้จักอักษร รู้แต่กลอนก็แต่งไป แต่ยังมีคนพอใจอ่าน จึงทรงแต่งบทกลอนอย่างซิมทราบล้อเล่นบ้าง...ทรงพระราชนิพนธ์ไปอย่างหนังสือข้าราชการฝ่ายในแต่ง แกล้งทรงพระราชนิพนธ์ ทั้งวิธีใช้ถ้อยคำแลสัมผัสเช่นหนังสือกลอนอย่างซิมทราบ เพราะฉะนั้นต้องใช้วิธีอักษรอย่างซิมทราบจึงเปนกลอนได้

กลอนไดอริซิมทราบมีเนื้อหากล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิบัติในแต่ละวัน เป็นเสมือนบันทึกราชการรายวัน มิใช่บันทึกการเดินทาง ตอนท้ายเรื่องทรงรวบรวมถ้อยคำที่ใช้กันอย่าง “ซิมทราบ” เอาไว้ พร้อมทั้งกล่าวว่า “ถ้านารีมีปัญญาอันสามาถ ฉลาดรู้ข้อสอนสติกว่าฉัน ช่วยแก้ไขได้หมดทั้งนั้น ฉันจะให้รางวัลวันช่างหนึ่งเออย” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 32) ทรงทำทนายสตรีผู้มีปัญญาให้ช่วยแก้ไขถ้อยคำอย่างซิมทรานั้นให้ถูกต้อง

หลังจากทรงพระราชนิพนธ์กลอนไดอริซิมทราบได้ไม่นาน ก็มีกำหนดจะเสด็จประพาสเมืองไทรโยค โดยปกติเมื่อเสด็จประพาสต่างจังหวัด รัชกาลที่ 5 จะทรงพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุบันทึกการเดินทางรายวันไว้เกือบทุกครั้ง ดังนั้นในการเสด็จประพาสไทรโยคครั้งนี้ จึงพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางเสมือนให้เป็นภาคต่อกับกลอนไดอริซิมทราบ กล่าวคือ สมมติให้ข้าราชการฝ่ายในคนที่แต่งกลอนไดอริซิมทราบ เป็นหนึ่งในข้าราชการที่ตามเสด็จไปไทรโยคและเป็นผู้จดบันทึกการเสด็จพระราชดำเนินดังกล่าว ทรงใช้ชื่อบันทึกว่าตามเสด็จไทรโยค ด้วยเหตุนี้ต้นเรื่องตามเสด็จไทรโยคจึงมีการอ้างถึงกลอนไดอริซิมทราบด้วย แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระราชนิพนธ์ทั้ง 2 เรื่อง ดังความว่า

๑ ยลไดอริ⁴ที่เปนกลอนอักษรสนอง

ขอบกลจจริงนึ่งตำรห็นึกตริตรอง

เห็นจะต้องตามอย่างเอาทางนั้น

ด้วยตั้งใจไว้ว่าไปในครั้งนี้

จะเรียบเรียงไดอริเรื่องไพร่สัณ⁵

⁴ หมายถึงพระราชนิพนธ์เรื่องกลอนไดอริซิมทราบ.

⁵ “ไดอริเรื่องไพร่สัณ” หมายถึง บันทึกกรายวันเล่าเรื่องการเดินทางเข้าไปในป่าดงพงพี คือเรื่องตามเสด็จไทรโยคนั่นเอง.

ให้ติดต่อกันตามจังหวะระยะกัน

ยาวฤๅสั้นตามที่จะมีความ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 37)

เมื่อสมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็นผู้หญิงแล้ว การใช้ถ้อยคำภาษาหรือการแสดงความคิดเห็นต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ประสบพบเจอระหว่างการเดินทางต้องสอดคล้องไปกับสถานะของผู้เล่าเรื่องสมมตินั้น ด้วยเหตุนี้ผู้แต่งจึงต้องสร้างบุคลิกลักษณะของผู้เล่าเรื่องให้มี “ความเป็นหญิง” เพื่อให้เกิดความแนบเนียนและให้ผู้อ่านคล้อยตามว่าผู้เขียนเรื่องตามเสด็จไทรโยคเป็นนางในติดตามเสด็จไปจริง ๆ จึงปรากฏข้อความกำกับไว้ตอนต้นพระราชนิพนธ์ว่า “ตามเสด็จไทรโยค หนังสือนี้เป็นของมารดาแต่งให้แก่ลูก อันเป็นที่รักที่ปลื้มใจเป็นนิตย” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34) ในตัวบทยังแสดงความอาลัยรักของมารดาที่ต้องจากลูกไปราชการ ความว่า

เผยเนตรจ้องมองนาฬิกาดู

เห็นจวนตรู่เกือบสางสำอางกาย

พอเสร็จสรรพกลับคืนเข้าในห้อง

นึกถึงต้องจากไกลก็ใจหาย

ชลเนตรแฉกฉ่างลงพรังพราย

ผูกคาค้ายขวัญตฤณีกให้พร

แล้วปลงใจว่าจะไปทูลสถาน

ทางกันดารเดินพักชัยกช่ยอน

ถึงพาไปไหนจะสู้อยู่นคร

หักใจจรจากตรงลงเรือมา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 38)

ตัวบทข้างต้น เล่าเหตุการณ์เช้าวันออกเดินทาง หลังจากอาบน้ำแต่งตัวเสร็จแล้ว นางในผู้เล่าเรื่องก็กลับมาที่ห้องพักของตน เมื่อเหลือบมองไปเห็นหน้าบุตรที่นอนอยู่ด้วยกัน ก็ทำให้ใจหายจนน้ำตาไหลออกมา เพราะต้องตามเสด็จไปราชการหลายวัน จะพบบุตรไปด้วยก็เกรงว่าจะตระกะกำลำบาก เพราะเส้นทางทูลกันดาร ไม่สบายเหมือนอยู่ในเมือง ด้วยเหตุนี้นางจึงนำค้ายขวัญมาผูกข้อมือและให้พรบุตร ก่อนจะตัดใจมาลงเรือเดินทาง

บทอาลัยรักบุตรที่ปรากฏข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยน “บทนาง” ในนิราศที่เคยแต่งกันมา อย่างไรก็ตาม เนื้อเรื่องต่อจากนี้ไม่ปรากฏบทคร่ำครวญถึงบุตรเลย ด้วยเหตุนี้บทอาลัยรักข้างต้นจึงสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้เกิดความสมจริงและเข้ากับผู้เล่าเรื่อง นอกจากนี้การสมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็นผู้หญิงชาววังยังเอื้อให้รัชกาลที่ 5 ในฐานะผู้แต่ง สามารถใช้น้ำเสียงวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะเหล่าข้าราชการฝ่ายในซึ่งมีพฤติกรรมน่าติเตียนหลายประการ ด้วยเหตุนี้การให้ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้หญิงชาววังจึงเป็นเสมือนการใช้ “คนใน” ตำหนิพวกเดียวกันเอง ซึ่งจะทำให้เกิดพลังมากกว่าการตำหนิผ่านสายตาของ “คนนอก”

การล้อเลียนเสียดสีชนบวรณ์คดีนิราศ

คำว่า ชนบ มักจะหมายถึงแบบแผนในการประพันธ์ เช่น ชนบในการแต่งนิราศ จะต้องกล่าวถึง การเดินทางไปยังสถานที่ใดที่หนึ่ง มักตั้งชื่อนิราศตามสถานที่ที่เป็นจุดหมาย เช่น นิราศภูเขาทอง นิราศ พระบาท นิราศลอนดอน ระหว่างเดินทางเมื่อพบสถานที่ พรรณไม้ สัตว์ หรือสิ่งที่น่าสนใจ ผู้แต่งจะโยงชื่อ สถานที่หรือสิ่งที่พบเห็นนั้นกับหญิงที่รัก เช่น เห็นดอกนางแย้มก็นึกถึงการแย้มยิ้มของนาง (สำนักงาน ราชบัณฑิตยสภา, 2554, 10 เมษายน)

ล้อเลียน หมายถึง เอาอย่างเพื่อยั่วเย้าเล่น เช่น พูดทำเสียงล้อเลียนคนติดอ่างหรือคนพูดไม่ชัด แสดงกิริยาเดินขาเกผลกล้อเลียนคนขาเป๋ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, ออนไลน์) การล้อเลียนชนบนิราศในเรื่องตามเสด็จไทรโยคจะปรากฏในลักษณะการแต่งเอาอย่างชนบนิราศที่เคยมีมา ก่อน จากนั้นผู้แต่งจะกล่าวถึงชนบที่เลียนแบบไว้ด้วยน้ำเสียงตำหนิในตอนท้าย

เสียดสี หมายถึง อาการที่วาทะทบทกระเทียบเหน็บแนมด้วยความอิจฉาเป็นต้น เช่น เธอไม่ชอบเขา จึงพูดเสียดสีเขาเสมอ ๆ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, ออนไลน์) การเสียดสีชนบนิราศในเรื่องตามเสด็จไทรโยคจะปรากฏในลักษณะทบทกระเทียบว่าเป็นการใช้โวหารโป่ง

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า เรื่องตามเสด็จไทรโยค มิใช่ชนบแบบที่เคยแต่งกันมา เพราะผู้แต่ง “ผันพลิกท่า” ตัวบทให้เป็น “เยอแนล” หรือบันทึกการเดินทางรายวัน “ตามความเป็นจริง” เจตนาของผู้แต่ง ที่ต้องการถ่ายทอดประสบการณ์อย่างตรงไปตรงมาปรากฏชัดเจนดังความว่า

ขอแจ้งต่อข้อความตามเรื่องราว	อันข่าวคราวข้อคดีที่ได้มา
เปนสถานที่ได้ไปเห็นบ้าง	ก็จดอย่างนั้นไปไม่มั่วสา
เขาถววยรายระยะพนาว่า	เปนตำราที่ฉันได้มาใช้เลียน
รับสั่งบ้างบางทีคนอื่นเล่า	พอเปนเค้าข้ออ้างเริ่มร่างเขียน
คั่นหนังสือก่อนเก่าที่เล่าเรียน	คิดพากเพียรประกอบเรื่องให้เนื่องกัน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 36)

จากตัวบทข้างต้น เห็นได้ว่าข้อมูลที่จะจดลงไป ใน “เยอแนล” นี้ มาจากประสบการณ์ตรงและเรื่อง ที่ได้ยินได้ฟังผู้อื่นเล่ามาอีกต่อหนึ่ง แต่ไม่ว่าจะพบเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไรมา ก็จะจดอย่างนั้นไม่โกหก นอกจากนี้ยังมีการค้นข้อมูลในหนังสือเพื่อนำมาเรียบเรียงเนื้อหาให้สอดคล้องสัมพันธ์กันด้วย

เมื่อผู้แต่งมีเจตนาจะบันทึกเรื่องราวตามความเป็นจริง ดังนั้นเนื้อหาที่จินตนาการขึ้นเพื่อแสดงฝีมือ หรือฝีปากของกวีตามชนบวรณ์คดีนิราศ จะไม่ปรากฏในเรื่องตามเสด็จไทรโยค หากปรากฏก็จะอยู่ใน ลักษณะการแต่งล้อเลียนและจะถูกเสียดสีในตอนท้าย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเสียดสีชนบพรรณนาธรรมชาติ

การพรรณนาธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทนิราศส่วนใหญ่ มักเป็นบทชมที่มีการออกแบบมาอย่างดี กล่าวคือ อาจแบ่งกลุ่มเป็นบทชมพันธุ์ไม้ ชมสัตว์ป่า ชมนก ชมปลา เป็นต้น และในบทชมเหล่านั้น กวีนิยมนำชื่อสัตว์หรือชื่อพืชที่มีพยัญชนะต้นเสียงเดียวกันหรือมีเสียงคล้องจองกัน มาร้อยเรียงเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความไพเราะทางเสียง เช่น บทชมนกชมไม้เมื่ออิเหนาเดินทางออกจากเมืองหมันหย้า เป็นการผนวกบทครวญอย่างนิราศเข้ามาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์โศกของตัวละครและแสดงให้เห็นการใช้จินตนาการร้อยเรียงชื่อนก ชื่อต้นไม้ เข้ากับความทรงจำของอิเหนาเมื่อต้องจากนางอันเป็นที่รัก ความว่า

๑ ว่าพลาทางชมคณานก	โผนผกจับไม้ยังมี
<u>เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ</u>	เหมือนวันพีเกลสามสุดามา
<u>นางนวลจับนางนวลนอน</u>	เหมือนพีแนบนวลสมรจินตะหรา
<u>จากพรากจับจากจันรรจา</u>	เหมือนจากนางสการะวาที
<u>แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง</u>	เหมือนร้างห้องมาหยาธรมี
<u>นกแก้วจับแก้วพาที</u>	เหมือนแก้วพีทั้งสามสั่งความมา
<u>ตระเวนไพรร้องตระเวนไพร</u>	เหมือนเวรใดให้นิราศเสนาหา
<u>เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา</u>	เหมือนพี้นบโมงมาเมื่อไกลนาง
<u>คับแคจับแคสันโดษเดียว</u>	เหมือนเปล่าเปลี่ยวคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลากรับโยธี ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ออนไลน์)

ลักษณะข้างต้นเป็นโวหารที่นิยมกันมาก อย่างไรก็ตาม แม้จะทำให้เกิดเสียงไพเราะได้จริง แต่หากพิจารณาในแง่ของจินตภาพที่เกิดขึ้น ออกจะเป็นเรื่องแปลกที่สรรพสัตว์หรือพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มาอยู่รวมกันในฉากเดียว ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วการพบเห็นสิ่งเหล่านั้นในพื้นที่และเวลาเดียวกันแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ การพรรณนาธรรมชาติตามขนบนิราศจะไม่ปรากฏใน**ตามเสด็จไทรโยค** เพราะผู้แต่งไม่ต้องการกล่าวถึงสิ่งที่เชื่อไม่ได้ ดังความว่า

ชมปีกษาที่ฉันว่ามาแล้วนี้	<u>ล้วนแต่ที่เห็นได้ไม่ลับลับ</u>
ได้จดนามตามทีเห็นปนแนนนับ	ชั่วแต่ลับหน้าหลังตั้งเพนกลอน
กับที่จับที่กินแลบินร้อง	ก็จำต้องเปลี่ยนความตามอักษร
<u>มิได้เลือกตามอย่างทางสุนทร</u>	อย่าขอค่อนว่าฉันทันเพราะฝืนใจ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 80)

ตัวบทข้างต้นกล่าวว่า รายชื่อนกชนิดต่าง ๆ ที่ผู้แต่งกล่าวถึงนั้น ล้วนเป็นนกที่พบเห็นจริง “ไม่สับสน” แต่มีได้กล่าวถึงตามลำดับที่พบ เนื่องจากต้องสลับสับเปลี่ยนตำแหน่งให้ลงสัมผัสในกลอน เช่นเดียวกับกิริยาอาการต่าง ๆ ของนกที่ต้องเปลี่ยนให้เหมาะสมกับคำกลอนด้วย เหตุที่มีได้มุ่งพรรณนา “ตามอย่างทางสุนทร” หรือแต่งตามขนบวรรณศิลป์ เพราะไม่ต้องการฝืนใจตนเอง จึงขอผู้อ่านว่าอย่าตำหนิ ในประเด็นนี้เลย

ส่วนการพรรณนาพืชพันธุ์ที่พบสองข้างทาง ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับการพรรณนานก ดังความว่า

ล่องหนทางมาข้างในไม่สู้มาก	พฤกษาหลากเหล่าหลายรายไสว
ครั้งจะว่าคำคารมชมนกไม้	ก็หนักใจสุดจนพันปัญญา
ด้วยตั้งจิตต์คิดนิพนธ์คนละอย่าง	<u>จะใช้ทางความหมองดมมารษา</u>
ไม่ว่าโวหารอย่างข้างอักษรา	ด้วยปรารถนาจะให้แมกแปลกทำนอง
<u>ชมไม่จริงไม่มีสิ่งจะเลือกพัน</u>	จะรำพันให้เสนาะเพราะขัดข้อง
แต่ได้จดชื่อต้นไม้ไว้เรียงลง	ที่เห็นสองฟากข้างหนทางมา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 42)

รายชื่อพันธุ์ไม้ที่ปรากฏในตามเสด็จไทรโยค ก็เป็นชนิดที่พบเห็นจริง มิได้เลือกมากกล่าวเพื่อสร้าง โวหารให้ไพเราะแต่อย่างใด

ข้อความที่กล่าวถึงการชมกนกและพันธุ์ไม้ข้างต้น แสดงให้เห็น “การปฏิเสธ” ขนบพรรณนา ธรรมชาติซึ่งเป็นโวหารที่พบได้ทั่วไปในนิราศบันทึกการเดินทาง นอกจากนี้ผู้แต่งยังเสียดสีว่าขนบเหล่านั้น “สับสน” “มารษา” และเป็นเพียงการ “คำคารม” หรือแสดงฝีมือ ผู้แต่งย้ำ “จุดยืน” อย่างชัดเจนว่าเรื่อง ที่จดลงไว้นั้นเป็นข้อมูลจริง

การล้อเลียนเสียดสีขนบคร่ำครวญความโศก

การคร่ำครวญเพื่อแสดงความอาลัยรักหรือแสดงความโศกเศร้าที่ต้องจากคนรัก บ้านเกิดเมืองนอน หรือความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่กวีเคยได้รับก่อนออกเดินทางไปตระการกำลำบาก เป็นขนบสำคัญของวรรณคดี นิราศ โดยเฉพาะการคร่ำครวญถึงนาง พระราชมารดาหรือ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (2513, น. 15) ทรงกล่าว ว่า “นิราศเป็นหนังสือซึ่งแต่งเมื่อร้างไปจากความรัก คือเมีย ถ้าไม่มีความคร่ำครวญถึงเมียที่รัก ก็ไม่นิราศ” เมื่อการคร่ำครวญเป็นโวหารหลักของนิราศ กวีจึงนิยมเชื่อมโยงสิ่งที่พบเห็นระหว่างเดินทาง โดยเฉพาะ สถานที่และธรรมชาติรอบตัว เพื่อสร้างบรรยากาศความเศร้า เรื่องตามเสด็จไทรโยคล้อเลียนเสียดสีขนบ ดังกล่าวไว้ว่า

เมื่อแรกมายังไม่ไกลองค์พระ	เห็นแต่ไผ่เรอะระไปทั่วทั่ว
ล้วนใบแดงแห่งหยองเหมือนหมองมัว	ฟ้าสลับแลชัดสนัดตา
ฤอยู่ใกล้ได้ข่าวพระแท่นสถาน	ว่าพระเจ้าเข้านิพพานที่แผ่นดิน
ทั่วทั้งโลกโคกเสร้าเปล่าวิญญา	<u>แต่ชั้นหย้าก็ร้องไห้ไม่ได้คลาย</u>
<u>จึงพลอยหงอยจ้อยไปไม่สดชื่น</u>	<u>ยังตายขุดตาตื่นเพราะใจหาย</u>
<u>ควรต่อเรื่องหย้าร้องไห้ได้สบาย</u>	<u>ท่านซิ้มทราบสิ้นทั้งหลายคงสาธุการ</u>

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 47)

ตัวบทข้างต้น กล่าวถึงต้นไผ่ที่มีใบแห้งกรอบจนเป็นสีแดง สภาพดังกล่าวเป็นไปตามฤดูกาล แต่ผู้แต่งก็ล้อเลียนตามขนบนิราศว่า ที่ต้นไผ่มีอาการเช่นนั้น เพราะคงได้ยินข่าวพระพุทธรูปเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระแท่นดงรัง ทำให้เกิดความเศร้าโศกและร้องไห้จนแห้งกรอบไปด้วยความตรอมใจ จากนั้นผู้แต่งก็ตัดบทและกล่าวด้วยน้ำเสียงเสียดสีว่า ตนสามารถครวญเรื่อง “หย้าร้องไห้” ต่อไปได้โดยไม่ขัดข้องและคิดว่าผู้อ่านประเภท “ซิ้มทราบ” ที่นิยมสำนวนโวหารแบบกลอนพาไปคงจะพอใจและเห็นดีด้วยการกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า แม้ผู้แต่งจะสามารถเล่นโวหารคร่ำครวญได้อย่างไม่มีปัญหา แต่ก็ปฏิเสธที่จะดำเนินตามขนบดังกล่าว

การเสียดสีขนบรำพันรัก

นอกจากการเชื่อมโยงสิ่งที่พบเห็นระหว่างเดินทางเพื่อแสดงความเศร้าโศกแล้ว กวียังนิยมใช้ชื่อบ้านนามเมืองหรือชื่อพืชชื่อสัตว์ต่าง ๆ ในการรำพันรักด้วย ในเรื่องตามเสด็จไทรโยค ผู้แต่งกล่าวถึงประเด็นดังกล่าวอย่างเสียดสีว่า

ถัดนั้นเข้าไปถึงไร่ร้าง	ใครทิ้งขว้างเสียอย่างไรไม่ประจักษ์
แลไปนับไม่ถ้วนล้วนต้นรัก	เห็นจะมีราวสักสี่ห้าร้อย
<u>แม้้นักเลงแต่งนิราศผาดแลเห็น</u>	<u>คงจะว่าเล่นใหญ่ใส่จ้อยจ้อย</u>
<u>ด้วยเป็นท่าว่าได้มากมีใช่น้อย</u>	<u>รักอะไรอ้อยส้อยไปตามที่</u>

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 56)

ตัวบทข้างต้น กล่าวเสียดสี “นักเลงนิราศ” ว่าหากมาเห็นไร่ร้างที่มีต้นรักขึ้นมากมายเช่นนี้ คงจะสร้างบทราฟิ่งรำพันเกี่ยวกับ “ต้นรัก” “ความรัก” หรือนางอันเป็น “ที่รัก” ได้หลากหลายรูปแบบ หลังจากรำพันรักแล้ว โวหารที่กวีมักใช้เสมอ ๆ ก็คือแสดงความประสงค์ว่าต้องการฝ่าฟันอุปสรรคเพื่อกลับไปอยู่ร่วมกับนางโดยเร็ว ผู้แต่งเรื่องตามเสด็จไทรโยคก็เสียดสีประเด็นดังกล่าวไว้ว่า

เชิงภูผานั่นลงมาหมีหมู่บ้าน	มีเรือนขานหลายหลังค่อนข้างถี่
ปลุกกล้วยอ้อยแลหลามตามนที	ไปเลี้ยวนี้เห็นภูผาข้างหน้าบัง
ชื่อเขาเกรียนเขาตกรน้ำจำถนัด	เขาปูนลัดลงไปขวางอยู่ข้างหลัง
<u>ปนนิราสแล้วจะว่าได้น้ำฟัง</u>	<u>ต้องคิดฟังภูผาไปหาเมีย</u>

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 72)

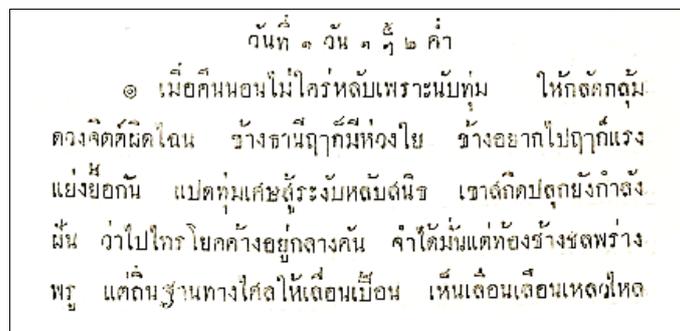
ตัวบทข้างต้น ผู้แต่งกล่าวว่าหากนักเลงนิราสมาเห็นทิวทัศน์ภูเขาที่ตั้งศักดิ์อยู่เช่นนี้ ย่อมแสดงโวหารว่าจะทำลายภูเขาที่เป็นอุปสรรคขวางกั้นนั้นเสีย เพื่อเปิดเส้นทางกลับไปหาคนรักของตน

การล้อเลียนเสียดสีซึ่งแสดงนัยการปฏิเสธขนบนิราสที่ปรากฏในเรื่องตามเสด็จไทรโยค ตอกย้ำจุดยืนในการพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือบันทึกการเดินทางร้อยกรองนั้นไม่จำเป็นต้องดำเนินตามขนบวรรณคดีนิราสอีกต่อไป ผู้แต่งกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าจะ “*ทำใหม่ตามที่จะกลະให้สะใจ*” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34) การ “*ทำใหม่*” ในที่นี้คือ การสร้างงานที่มีลักษณะ “นอกขนบ” วรรณคดีนิราส ถึงแม้จะใช้กลอนนิราสเป็นสื่อ แต่สาระสำคัญคือบันทึกการเดินทางตามความเป็นจริง ผู้แต่งได้รับความ “สะใจ” จากการวิพากษ์วิจารณ์ขนบนิราสซึ่งปรากฏทั้งในลักษณะล้อเลียนและเสียดสี ขนบนิราสที่ “ชิมทราบ” กันมาแต่เดิมนั้น แม้จะเป็นที่พึงพอใจของ “นักเลงนิราส” และได้รับความนิยมจากผู้อ่าน แต่เรื่องตามเสด็จไทรโยค “มิได้” ตอบสนองความต้องการของผู้อ่านดังเช่นนิราสเรื่องอื่น ๆ

การระบุ “วันที่” ในบันทึกการเดินทางตามลำดับอย่างชัดเจน

นอกจากการปรับเปลี่ยนผู้เล่าเรื่องให้เป็นหญิงและการปฏิเสธขนบวรรณคดีนิราสด้วยการล้อเลียนเสียดสีแล้ว เรื่องตามเสด็จไทรโยคยังมีลักษณะแปลกใหม่อีกประการหนึ่ง ที่ไม่เคยปรากฏในนิราสบันทึกการเดินทางที่เขียนขึ้นก่อนหน้า นั่นคือ การระบุ “วันที่” ไว้บนหัวบันทึกในแต่ละวันอย่างชัดเจน และต่อเนื่องเป็นลำดับตั้งแต่การเดินทางวันแรกจนถึงวันสุดท้าย ภาพต่อไปนี้ระบุวันที่เดินทางวันแรกคือ วันอาทิตย์ (1) ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 2

ภาพที่ 1 ลักษณะการระบุวันที่แยกไว้คนละส่วนกับเนื้อหา

หมายเหตุ. จาก กลอนไดอริชิมทราบกับตามเสด็จไทรโยค ตอน 1 (น. 61), โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505, องค์การค้าของคุรุสภา.

วันที่ข้างต้นเป็นวันที่แบบจันทรคติ ระบุเพียงลำดับวันในหนึ่งสัปดาห์ เวลาข้างขึ้นข้างแรม และเดือน ทำให้ผู้อ่านไม่ทราบ “ปี” ที่เกิดเหตุการณ์ ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ผู้แต่งจึงร้อยเรียง “วันที่” ของการเดินทางวันแรกเป็นคำประพันธ์ร้อยกรอง ระบุทั้ง วัน เดือน ข้างขึ้นข้างแรม และปีอย่างละเอียด ด้วยเหตุนี้ การระบุ “วันที่” ไว้บนหัวบันทึกในวันต่อ ๆ มา จึงไม่จำเป็นต้องระบุปีซ้ำอีก ดังภาพ

ภาพที่ 2 ลักษณะการระบุวันที่ร้อยเรียงไว้ในคำประพันธ์ ปรากฏเฉพาะวันแรกของการเดินทาง

๑ วันอาทิตย์เดือนยยชงมหาศก ปีชวดสัมฤทธิศกตกแดง
โดย จุลศักราชพันสองร้อย กับเศษร้อยห้าสิบหก

ขอขมาว่าวันหมาไปหนอยหนง ถึงการซึ่งเตรียมคระระระม
ทราบเรื่องแน่ชัดหูศต เมื่อพิชราชสมบัตินครมงคล ชนเวือใจ
ว่าคงได้ไปเปรมแน่ มั่นอุ่นแท้เดือนผ้าโกดากหล กัดจะไปน้อยหน้า
เข้าคางน ต้องชวยชวอนุดจตุจตุแรง พวกแม่กำข้าว
ประจักษ์ไม่พักเรียก เทียวตะเกียกตะกายชายทุกแห่ง เป็นที่เรา
กวดเข้มเอาเต็มแพง คอคอกแห้งก็ไม่ลงคองโก่งคอง เรืองหีบผ้า
แต่วราคาเหมือนชายเพชร จนชามเร็ดเสียดจริงดงนงอง ถูกไม้

หมายเหตุ. จาก กลอนไดอริซิมทราบกับตามเสด็จไทรโยค ตอน 1 (น. 59),
โดย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505, องค์การค้าของคุรุสภา.

วันอาทิตย์ ขึ้น 5 ค่ำเดือน 2 ปีชวด จุลศักราช 1250 เป็นวันเดินทาง แต่ผู้แต่งย้อนกลับไปเล่า การเตรียมตัวของเหล่านางในซึ่งวุ่นวายอยู่กับการหาเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ เพราะการติดตาม กระบวนเสด็จเป็นโอกาสได้แต่งตัวประกวดประชันกัน จะน้อยหน้ากันมิได้ พวกพ่อค้าแม่ค้ารู้ข่าว เห็นได้ที่จึง โกงราคาเสื้อผ้า ผู้ซื้อต่อราคาจนคอแห้งก็ไม่ยอมลดให้ หีบใส่เสื้อผ้าสำหรับเดินทางก็ราคาแพงราวกับเพชร ทราบราคาแล้วก็ได้แต่นิ่งไป ความวุ่นวายเช่นนี้เกิดขึ้นเสมอ ๆ เมื่อข้าราชการฝ่ายในได้ตามเสด็จ ผู้แต่งถึงกับ เสียดสีว่านางในเหล่านี้ไม่ค่อยห่วงเรื่องอะไรแม้แต่อาหารการกิน เพราะ “แต่งตัวดีกับได้เที่ยวอย่างเดียวพอ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 38)

การระบุวันที่ในบันทึกการเดินทางร้อยกรองดังปรากฏในเรื่องตามเสด็จไทรโยค นอกจากจะทำให้ ตัวบทมีคุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถใช้สอบทานกับเอกสารอื่น ๆ ร่วมยุคแล้ว ยังแสดงให้เห็นความสำคัญของการเดินทางซึ่งในยุคแรกนั้นเป็นกิจกรรมสำหรับชนชั้นสูง เนื่องจากต้องใช้ ทรัพยากรมาก ทั้งค่าเรือ ค่าเชื้อเพลิง ค่าอาหาร และค่าแรงงานคนหรือสัตว์ การเดินทางครั้งหนึ่ง ๆ มีราคา ที่ต้องจ่าย ด้วยเหตุนี้จึงควรเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าเป็นแค่เพียงการพักผ่อนหย่อนใจ กล่าวได้ว่าพระราชนิพนธ์ “เยอแนล” ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองของรัชกาลที่ 5 กลายเป็นพระราชนิพนธ์ที่

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการดำเนินรอยตาม เกิดเป็นงานเขียนประเภทใหม่ที่ให้สาระความรู้และประสบการณ์โดยอ้อมแก่ผู้คนในยุคที่การเดินทางยังมีใช้กิจกรรมที่แพร่หลาย

“เรื่องเช่นนี้จึงจะมีที่ไพบเราะ” : การวิพากษ์รสนิยมของผู้อ่านร่วมสมัย

เหตุที่การนำเสนอเนื้อหาในตามเสด็จไทรโยคแตกต่างกับนิราศบันทึกการเดินทางแต่ก่อน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์วิพากษ์วิจารณ์รสนิยมการอ่านของข้าราชการฝ่ายใน ทรงทราบว่าคนกลุ่มนี้นิยมอ่านร้อยกรองโดยเฉพาะกลอนสุภาพมากกว่าร้อยแก้ว จึงทรงเสียดสีไว้ในคำนำว่า เหตุเพราะผู้หญิง “ซั้คร้าน” อ่านร้อยแก้ว เลยต้องแต่งเป็นร้อยกรองจะได้ “สำเหนียกง่าย” คืออ่านง่ายฟังง่าย ดังความว่า

ก็น่าเสียดว่าถ้าเรียงปนร้อยแก้ว	จะมีแล้วเร็วจะจัดซัดอักษร
คงจะดีกว่าทำปนคำกลอน	ให้คั่นอ่อนกล้อัดซัดถ้อยคำ
<u>ก็จริงอยู่แต่ผู้หญิงอย่างเช่นฉัน</u>	<u>ร้อยแก้วนั้นให้ซั้คร้านจะอ่านร่า</u>
ผูกปนกลอนขึ้นไว้ใช้ท่องจำ	ดูค่อยสำเหนียกง่ายสบายดี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34)

นอกจากข้าราชการฝ่ายในจะนิยมอ่านกลอนนิราศแล้ว ยังนิยมอ่านนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ด้วย รัชกาลที่ 5 ถึงกับทรงเสียดสีว่า เรื่องตามเสด็จไทรโยคนี้ แม้จะพระราชนิพนธ์ด้วยความเพียรพยายามมากเพียงใด แต่ก็เป็นเรื่อง “ขาดที่ไพบเราะ” คือ ไม่มีความไพบเราะและไม่มีอะไร “จับใจ” ผู้อ่าน ดังความว่า

จึงจำปนเขนไปไม่หยุดยั้ง	จนกระทั่งจบบทหมดวิถี
<u>ขาดที่ไพบเราะเหมาะหมดทางไม่มี</u>	<u>ด้วยวิธีเรื่องสำหรับจะจับใจ</u>
คือถ้อยคำวิงวอนกลอนสังวาส	ยวนสวาทหวนมนัสประวัตินิเวศ
ทั้งพลัดพรากจากจรนอนพงไพร	ฟังพิโรจน์รำครางคร่ำครวญ
ถูกข่มเหงคเนงร้ายหมายสังหาร	ได้สงสารโศกสร้อยพลอยกำสรวย
ช่วยคิดแค้นขุนในใจรัญจวน	จนปั่นป่วนเคืองซัดอัดอุรา
แล้วยุทธยิงชิงไชยใช้คำแข็ง	ได้ผลาดแผลงฤทธิ์เดชเวทคาถา
สังหารหักศัตรูหมู่พาลา	ให้ปราไชยชนะสะอารมณ
ได้เข้าด้วยช่วยซังทั้งรักแค้น	ทำทดแทนทันจิตต์คิดเสร็จสม
เลือกเรื่องใช้ให้เสนาเพราะเกลียวกลม	ไม่ต้องขมขื่นทำด้วยจำใจ
เรื่องเช่นนี้จึงจะมีที่ไพบเราะ	มาฉะเพาะต้นติดคิดไม่ได้

ด้วยเริ่มเค้าคนละทางขวางกันไป

คงอยู่ในพรรณนาว่าด้วยเมือง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 34-35)

สาเหตุที่ทรงกล่าวเช่นนั้นเพราะเรื่องที่คุณอ่านถือว่าไพเราะและจับใจมักมีเนื้อหาเป็น “กลอนสังวาส” คือ แสดงสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง มีบทพรรณนาถึงการพลัดพราก การตระกำลำบาก หรือ อารมณ์โศกเศร้าคร่ำครวญ หากเรื่องที่คุณอ่านเป็นนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ก็มักนิยมโครงเรื่องที่ว่าด้วยตัวละครเอก ถูกเอารัดเอาเปรียบหรือถูกตามสังหาร ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสารและรู้สึกแค้นเคืองตัวร้ายไปด้วย เมื่อมีการต่อสู้ระหว่างตัวเอกกับตัวร้ายโดยใช้เวทมนตร์คาถาหรืออาวุธมหัศจรรย์ที่ผู้แต่งสร้างสรรค์ขึ้นหลากหลายรูปแบบ ผู้อ่านก็จะเอาใจช่วยตัวเอกและรู้สึกสะใจเมื่อตัวละครเอกสามารถแก้แค้นหรือมีชัยชนะเหนือศัตรู เนื้อหาเช่นที่กล่าวมานี้ แม้ผู้อ่านจะนิยมกันมาก แต่รัชกาลที่ 5 ก็ทรงกล่าวว่าพระองค์ “ตันติดคิดไม่ได้” นัยว่าไม่มีพระราชประสงค์จะสนองความต้องการเช่นนั้น จึงตั้งต้นให้เป็นงานคนละแบบกัน

ความนิยมอ่านนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เพื่อพักผ่อนพร้อมกับธุรกิจการพิมพ์ที่เริ่มขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่ราวต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โรงพิมพ์ที่มีชื่อเสียงและพิมพ์งานประเภทดังกล่าวจำหน่ายเป็นจำนวนมากคือ **โรงพิมพ์หมอสมิท** เปิดกิจการตั้งแต่ พ.ศ.2411 โดยพิมพ์หนังสือปกอ่อนขายในราคาถูก หนังสือส่วนใหญ่เป็นนิยาย นิทานคำกลอน และเรื่องสนุกต่าง ๆ แม้ว่าโรงพิมพ์หมอสมิทต้องเลิกกิจการไปใน พ.ศ.2430 แต่ก็ถือว่าโรงพิมพ์ดังกล่าวได้บุกเบิกและ “กรุยทาง” ให้แก่โรงพิมพ์ของคนไทยที่ขึ้นชื่อที่สุดเรื่องการจำหน่ายเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ในเวลาต่อมา นั่นคือ **โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ** หรือ **โรงพิมพ์วัดเกาะ** (มติชน, 2549: 269 – 271) กล่าวได้ว่าหนังสือที่คนไทยในยุคก่อตั้งและพัฒนาโรงพิมพ์นิยมอ่าน มีเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ครองส่วนแบ่งตลาดอยู่ไม่น้อย แสดงให้เห็นว่ารสนิยมของผู้อ่านในยุคนั้น ชื่นชอบเรื่องอ่านสนุก แม้ว่างานประเภทนี้จะมีโครงเรื่องซ้ำ ๆ ก็ยังเป็นที่ยอมรับ

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาตัวบทตาม**เสด็จไทรโยค**ที่ยกมาข้างต้น น้ำเสียงที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึง “ความไพเราะ” ในนิราศหรือเนื้อหาที่ “จับใจ” ในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ นั้น แสดงการตำหนิติเตียนรสนิยมของผู้อ่าน ทั้งยังทรงประชดต่อไปอีกว่า งานของพระองค์นั้นถึงจะแต่งดีสักเพียงใด คนส่วนใหญ่ก็คงอ่านข้ามเพราะผู้อ่านมุ่ง “อ่านเอาเรื่อง” ไม่สนใจรายละเอียดอื่น ๆ ที่ผู้แต่งเพียรพยายามสร้างสรรค์ไว้ ดังความว่า

ถึงแต่งดีสักเท่าใดเขาไม่อ่าน

ชวนพลิกอ่านข้ามไปใครรู้เรื่อง

ทั้งชมดงแดนเขาลำเนาเนื่อง

ก็มักเปลืองสมุดเปล่าเขาข้ามกัน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 35)

แม้รัชกาลที่ 5 จะทรงทราบดีว่า เรื่องที่พระราชนิพนธ์ไว้ นั้น ไม่ตอบสนองความต้องการของผู้อ่าน และอาจสร้างความไม่พอใจอย่างมากแก่ผู้ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ กระนั้นก็ทรงยืนยันพระราชประสงค์ที่จะไม่ทำตามอย่างผู้อื่นและมุ่งนำเสนอ “เยอแนลผันพลิกท่า” ไปตาม “ประสาตน”

เรียงเรื่องไว้ให้เป็นที่สำราญจิตต์

หาได้คิดจะประชันขันต่อไม่

จึงเลียงทางไม่ทำอย่างท่านผู้ใด

ดั้นด้นไปตามวิญญาประสาน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 35)

หากพิจารณาน้ำเสียงและแนวคิดในการนำเสนอเนื้อหาใน**ตามเสด็จไทรโยค** กล่าวได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีเจตนาแนะนำเนื้อหาอันประกอบด้วยข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ให้ผู้อ่านได้ใช้เป็นเสมือน “แผนที่” นำทางข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ตำนาน นิทาน ตลอดจนข้อมูลทางสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นการอยู่ร่วมกันของคนหลากหลายชาติพันธุ์และชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะเคยปรากฏมาบ้างแล้วในนิราศที่แต่งขึ้นก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะนิราศของสุนทรภู่ แต่ข้อมูลดังกล่าวก็มิได้ถูกนำเสนอในลักษณะที่จูงใจจะให้ เป็น “สาระความรู้” ข้อมูลเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดไว้เหตุเพราะเป็นความสนใจส่วนตัวของสุนทรภู่เอง อีกทั้งยังมีลักษณะหลอมรวมไปกับส่วนที่เป็นจินตนาการ ซึ่งบางครั้งทำให้แยกระหว่างข้อมูลจริงกับเรื่องคิดฝันได้ยาก จึงแตกต่างกับข้อมูลใน**ตามเสด็จไทรโยค**ที่นำเสนอความรู้อย่างจริงจัง ดังเห็นได้ว่าผู้แต่งพยายามแยกระหว่างจินตนาการที่ไปปิดกับข้อมูลความรู้ออกจากกัน แสดงว่าทรงให้ความสำคัญแก่สาระความรู้ อันเกิดจากการเดินทางซึ่งเป็นความรู้ที่ผู้มีโอกาสสัมผัสประสบการณ์เหล่านั้นโดยตรงสามารถถ่ายทอดให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่มีโอกาสได้

สรุป

ในบรรดาพระราชนิพนธ์ประเภท “เยอแนล” หรือบันทึกการเดินทางรายวันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค**เป็น “เยอแนลร้อยกรอง” เพียงเรื่องเดียวซึ่งมีลักษณะพิเศษ เนื่องจากมิใช่ร้อยกรองบันทึกการเดินทางแบบนิราศที่เคยมีมาก่อน แม้ว่าจะนำเสนอโดยใช้กลอนนิราศ แต่น้ำเสียงและแนวคิดในการนำเสนอเนื้อหาแตกต่างไปจากเดิม จึงทำให้กล่าวได้ว่าเรื่อง**ตามเสด็จไทรโยค**เป็น “เยอแนลนวัตกรรม” เพราะมีองค์ประกอบที่สร้างขึ้นใหม่และที่แปลงให้แปลกไปจากเดิม ดังนี้

ประการแรกคือ การสมมติผู้เล่าเรื่อง (narrator) เป็นผู้หญิง ถือเป็นการปรับเปลี่ยนขนบวรรณคดีนิราศซึ่งแต่เดิมทั้งผู้แต่งและผู้เล่าเรื่องจะเป็นชาย การใช้ผู้เล่าเรื่องผู้หญิงทำให้น้ำเสียงและการใช้ภาษาต้องสอดคล้องไปกับบุคลิกและลักษณะความเป็นหญิง ซึ่งเอื้อให้ผู้แต่งสามารถวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะพฤติกรรมของเหล่าข้าราชการฝ่ายในซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้แต่งประสงค์จะตำหนิติเตียนโดยตรง กล่าวได้ว่าการสมมติผู้เล่าเรื่องให้เป็นหญิงชาววังจึงเป็นเสมือนการใช้ “คนใน” ตำหนิพวกเดียวกันเอง จึงทำให้มีพลังมากกว่าการตำหนิผ่านสายตาของ “คนนอก”

ประการต่อมาคือ การล้อเลียนเสียดสีขนบวรรณคดีนิราศ ทั้งขนบพรรณนาธรรมชาติ ขนบคร่ำครวญ ความโศก และขนบรำพันรัก ผู้แต่งกล่าวว่าขนบเหล่านั้นเป็นเพียงโวหารไปปิด ถือเป็นการลดคุณค่าของแบบแผนที่เคยดำเนินตามกันมา เพื่อส่งให้ข้อมูลบันทึกการเดินทางตามความเป็นจริงโดดเด่นและได้รับความสนใจมากขึ้น

ประการสุดท้ายคือ การนำเสนอเนื้อหาบันทึกการเดินทางที่เกิดขึ้นจริง โดยระบุ “วันที่” เป็นรายวัน ตามลำดับอย่างชัดเจน การเดินทางวันแรกผู้เขียนให้ข้อมูลลำดับวันในหนึ่งสัปดาห์ ช่างขึ้นช่างแรม เดือน และ ปี โดยร้อยเรียงไว้เป็นคำประพันธ์ จากนั้นจึงระบุ “วันที่” เป็นข้อมูลแยกออกมาไว้บนหัวบันทึกแต่ละวัน โดยมีได้กล่าวถึง “ปี” อีก เนื่องจากให้ข้อมูลไว้ในการเดินทางวันแรกแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำ

ลักษณะของบันทึกการเดินทางร้อยกรองที่แตกต่างไปจากเดิมเช่นนี้ สะท้อนความพยายามของผู้แต่ง ที่ต้องการนำเสนอสิ่งใหม่เพื่อท้าทายรสนิยมของผู้อ่านร่วมสมัยโดยเฉพาะกลุ่มสตรีชาววัง ให้คลายความสนใจจากนิราศแบบเดิมหรือนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ มาสนใจเรื่องที่ทำให้สาระความรู้ ผู้แต่งได้วิพากษ์มาตรฐานความงามที่ผู้อ่านสร้างขึ้นจากความคุ้นเคยในการอ่านนิราศและนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ โดยใช้ให้เห็นว่ามาตรฐานดังกล่าว เป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลง ผู้แต่งแสดงให้เห็นว่า “เยอแนล” เรื่องนี้สามารถให้ทั้งความบันเทิงและสาระความรู้ โดยไม่ผูกติดอยู่กับองค์ประกอบความงามที่กวีและผู้อ่านเคยนิยมกันมา กล่าวได้ว่าตามเสด็จไทรโยคแสดง ความพยายามในการ “เปิดพื้นที่” ให้กับงานประเภท “เยอแนล” หรือบันทึกการเดินทางรายวันทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง ประเด็นสำคัญของงานประเภทนี้คือ สาระความรู้ที่ได้จากประสบการณ์การเดินทาง ซึ่งสามารถ แบ่งปันให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ นอกจากนี้การ “ระบุ” วันที่ตามลำดับอย่างชัดเจน ยังทำให้ตัวบทมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพราะสามารถใช้สอบทานกับหลักฐานอื่น ๆ ร่วมสมัยได้

สาระความรู้ที่ทรงนำเสนอไว้ในเยอแนลนวนิตรกรรมเรื่องนี้มีทั้ง **ภูมิศาสตร์** ว่าด้วยการบันทึกระยะ บ้าน สภาพอากาศ และลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ **ประวัติศาสตร์** **ตำนาน** **นิทาน** ว่าด้วยความสำคัญของพื้นที่ในฐานะจุดยุทธศาสตร์ เป็นเขตแดนป้องกันการรุกรานของข้าศึก หรือเป็นสถานที่ที่บรรพบุรุษเคยเสด็จมา ส่วนตำนานมักเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับศาสนสถาน ขณะที่นิทานจะมีเนื้อหาอธิบายความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง **สังคมวัฒนธรรม** ว่าด้วยชุมชนที่อาศัยอยู่บนเส้นทางที่กระบวนเสด็จผ่าน เป็นกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มกะเหรี่ยง มอญ และรามัญ เพราะบริเวณเมืองไทรโยคเป็นชายแดนที่มีอาณาเขตติดกับพม่า ผู้คนจึงอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในดินแดนสยาม บางกลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่หลายชั่วอายุคนแล้ว ด้วยเหตุนี้บนเส้นทางดังกล่าวจึงมีความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมสูงมาก

อนึ่ง ประเด็นเรื่องสาระความรู้ ผู้วิจัยมีได้กล่าวเน้นในบทความมากนักร เนื่องจากต้องการให้ความสำคัญด้านรูปแบบและกลวิธีนำเสนอเยอแนลที่ทำขึ้นใหม่หรือแปลกไปจากเดิมเป็นหลัก

เอกสารอ้างอิง

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2505). *กลอนได้อริข้มทราบกับตามเสด็จไทรโยค*. องค์การคำของครูสภา.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). *กลอนได้อริข้มทราบ ตามเสด็จไทรโยค โคลงนิราศ ท้าวสุภัตติการภักดี และกลอนนาริรมย์*. [ม.ป.ท.] (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอมรสมานลักษณ์ กิตติยากร ต.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 11 กันยายน พุทธศักราช 2511)
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2504). *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค*. ครูสภา.
- พรรณราย ชาญหิรัญ. (2563). *พระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2419-2452): วรรณคดีกับโลกสันนิบาต*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท] บัณฑิต ไม้ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2513). *ผสมผสาน ชุดที่ 2*. บำรุงสาส์น.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (ออนไลน์). *บทละครเรื่องอิเหนา เล่มที่ 10*. ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. <https://vajirayana.org/บทละคร-เรื่อง-อิเหนา/เล่มที่-๑๐>
- มติชน. (2549). *สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย*. มติชน.
- วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์. (2562). “*เยอแนล*”: ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท] บัณฑิต ไม้ได้ตีพิมพ์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีเสาวภาคย์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2463). *จดหมายเหตุระยะทาง เสด็จประพาศในรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาศไทรโยคครั้งที่สอง^๖ ปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ.2431*. โสภณพิพรรฒธนากร. (ขุนโสภณอักษรกิจ พิมพ์ุลเกล้าฯ ถวาย สมองพระเดชพระคุณ ในการพระราชกุศลทักษิณานุปทานงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ณ พระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ.2463)
- สรตี ใจสะอาด. (2542). *จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดียุคแรกของไทย*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท] บัณฑิต ไม้ได้ตีพิมพ์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2554, 10 เมษายน). *ชนบ*. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=ชนบ-๑๐-เมษายน-๒๕๕๔>

^๖ ต้นฉบับระบุคลาดเคลื่อนว่าเป็นครั้งที่ 2 แต่จากปีพุทธศักราชที่เสด็จประพาสคือ พ.ศ.2431 ตรงกับครั้งที่ 3.

อาทิมา พงศ์ไพบูลย์. (2547). *คุณค่าของพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกประจำวันการเสด็จประพาสในประเทศ
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์].
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อารดา กิระนันท์. (2542). การบันทึกภาพเขียนด้วยถ้อยคำภาษา ในงานพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จ
ประพาสไทรโยค. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, 16 (ธันวาคม 2542), 94–108.